

**ԱՆՁԻ ՕՐԻՆԱԿԱՆ ՇԱՀԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ  
ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆ Ս. Ա.

Քրեադատավարական օրենսդրությունում, բացի անձի իրավունքներից ու ազատություններից, նշվում է նաև օրինական շահի մասին: Դա նշանակում է, որ օրինական շահը ոչ միայն տեսական, այլև օրենսդրության մեջ կիրառություն ստացած կատեգորիա է: Օրենսդիրը անձի դատավարական վիճակը սահմանելիս ամենից առաջ հաշվի է առնում քրեական գործով տվյալ անձի ձգտումները: Ելնելով այս կատեգորիայի կարևորությունից՝ իրավագետներն այն դիտարկում են որպես անձի իրավական վիճակը բնութագրող պարտադիր տարր: Օրինական շահերի պարզաբանումն ունի կարևոր նշանակություն, քանի որ այն դատավարության մասնակիցների իրավական վիճակի հետագա բարելավման, նրա իրավունքների ընդլայնման նախադրյալներից մեկն է: Միայն կլինե՞ր քրեական դատավարությունում անձի օրինական շահերի հիմնախնդիրը դիտարկել միայն կասկածյալի կամ մեղադրյալի շահերի առումով: Այն հավասարապես պետք է կիրառել բոլոր այն անձանց նկատմամբ, ովքեր քրեական դատավարությունում հետապնդում են որոշակի շահ:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում (այսուհետև՝ նաև օրենսգիրք) բազմիցս հիշատակվում է անձանց շահերի մասին, սակայն ոչ մի տեղ չի բացատրվում, թե ինչ է «շահը»: Այսպես, օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 28-րդ կետով նախատեսված է. «Պաշտպանությունը դատավարական գործունեություն է, որն իրականացնում է պաշտպանության կողմը՝ նպատակ ունենալով հերքել մեղադրանքը կամ մեղմացնել պատասխանատվությունը, պաշտպանել այն անձանց իրավունքները և շահերը, որոնց վերագրվում է քրեական օրենսգրքով արգելված արարքի կատարումը, ինչպես նաև նպաստել ապօրինաբար քրեական հետապնդման ենթարկված անձանց իրավունքների վերականգնմանը»: Այսինքն՝ պաշտպանությունը գործունեություն է, որն ուղղված է պաշտպանելու ոչ միայն այն անձանց իրավունքները, այլև շահերը, որոնց վերագրվում է քրեական օրենսգրքով արգելված արարքի կատարումը, ինչպես նաև նպաստելու ապօրինաբար քրեական հետապնդման ենթարկված անձանց իրավունքների վերականգնմանը: Օրենսգրքի 17-րդ հոդվածում ասվում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի արդարության բոլոր պահանջների պահպանմամբ, անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից իր շահերին առնչվող քրեական գործի քննության իրավունք»: Այստեղ ևս կիրառվում է շահ հասկացությունը: Թեև օրենսգրքում բավական հաճախ է օգտագործվում «շահ» հասկացությունը, սակայն դրանով հանդերձ՝ չի տրվում դրա սահմանումը:

Ի՞նչ է «շահը»: Ն. Մատուգովը գրում է. «Մեր առջև ծառացած է չափազանց յուրօրինակ իրավական մի երևույթ, որը, ըստ էության՝

յան, «հանելուկ» է. ո՛չ նորմ է, ո՛չ սկզբունք, ո՛չ իրավասություն, ո՛չ սուբյեկտի հատկություն (իրավունակություն)»<sup>1</sup>: Այս կարծիքը պայմանավորված է այդ հասկացության վերաբերյալ տարբեր իրավագետների<sup>2</sup> հայտնած բազմաթիվ և, ընդ որում, հակասական բնորոշումներով: Այսպես, Կ. Բիշարյանը գրում է. «...«իրավունք» և «օրինական շահեր» հասկացությունները նույնակարգ են և հաճախ են համընկնում իրենց բովանդակությամբ»<sup>3</sup>: Ըստ Ա. Մալկոյի՝ «օրինական շահը սովորական իրավական թույլատրելիություն է, որը ձգտման բնույթ ունի, որտեղ օրենքում ամրագրվածին խստորեն համահունչ գործելու և ուրիշներից համապատասխան վարքագիծ պահանջելու ցուցում չկա, որտեղ չկա կոնկրետ իրավական պարտավորվածության երաշխավորվածություն»<sup>4</sup>: Այսինքն՝ «...շահը բարդ իրավական կատեգորիա է, օրենքով պաշտպանվող նպատակային մղում, որը պետք է հասկանալ որպես սուբյեկտի ձգտում՝ օգտվելու որոշակի սոցիալական բարիքից և որոշ դեպքերում պաշտպանություն խնդրելու իրավասու մարմիններից՝ իրավունքի նորմերին չըհակասող պահանջումների բավարարման նպատակով, որը որոշակիորեն երաշխավորվում է պետության կողմից որպես իրավական թույլատրելիություն և արտացոլված է օբյեկտիվ իրավունքում կամ բխում է դրա ընդհանուր իմաստից»<sup>5</sup>:

Անշուշտ, չի կարելի նույնացնել «իրավունք» և «օրինական շահեր» հասկացությունները: Եթե այդ նույնացումը հնարավոր լիներ, ապա օրենսդիրը կգործածեր նշյալ հասկացություններից որևէ մեկը, քանզի մյուսի գործածության անհրաժեշտությունը կվերանար:

«Իրավունք» և «օրինական շահ» հասկացությունները, որպես ինքնուրույն իրավաբանական կատեգորիաներ, միմյանցից տարբեր-

<sup>1</sup> Матузов Н. И. Правовая система и личность, Саратов, 1987, с. 115.

<sup>2</sup> Малько А. В. Субъективное право и законный интерес (Правоведение, 1998, N 4, с. 58-70); Малько А. В. Субъективное право и законный интерес (Правоведение, 2000, N 3, с. 30-48); Субочев В. В. Законный интерес как особый юридический стимул (Право и государство: теория и практика, 2006, N 9, с. 16-25); Малько А. В., Субочев В. В. Категория "законный интерес" и анализ ее исследования в юриспруденции (Право и образование. 2006, N 4, с. 69-82); Краснов А. В. Законный интерес: вопросы содержания [Международные юридические чтения. Материалы научно-практической конференции (12 апреля 2006 г.), Омск, 2006, ч. 1, с. 16-19]; Дзгоева Б. О. К вопросу о соотношении понятий право и законный интерес (Право и государство: теория и практика, М., 2008, N 7, с. 54-57), Դիլբանյան Ս., Տոժողի իրավունքների և օրինական շահերի ապահովումը քրեական դատավարությունում, Ե., 1998, էջ 147, Ղուկասյան Հ., Պաշտպանի դատավարական վիճակը նախնական քննության փուլում, Ե., 2001, էջ 39-48 և այլն:

<sup>3</sup> Бишарян К. А. Подозреваемый и защита его прав в уголовном процессе Республики Армения. Автореф. дисс. к.ю.н., М., 2007, с. 24.

<sup>4</sup> Малько А. В. Законный интерес и субъективное право (Вопросы теории охраняемых законом интересов, Ярославль, 1990, с. 6).

<sup>5</sup> Малько А. В., Субочев В. В. Законный интерес и юридическая обязанность (Государство и право, 2007, N 2, с. 30).

վում են էության մասնակցությունը: Օրինական շահերը դատավարության մասնակցի սուբյեկտիվ իրավունքների նախադրյալն են, նրա նպատակը, իսկ սուբյեկտիվ իրավունքները այդ շահերը բավարարելու միջոցներ են: Իրավունքները և օրինական շահերը, որպես ինքնուրույն իրավաբանական կատեգորիաներ, կապված լինելով միմյանց հետ, մտնում են անձի իրավական վիճակը բնութագրող տարրերի համակարգի մեջ: Որքան լայն են անձի իրավունքները, նույնքան լրիվությամբ է նրա շահերը ճանաչում և պաշտպանում պետությունը<sup>6</sup>: Այսպես, բարոյական վնասի դրամական հատուցումը պետք է համարել տուժողի էական շահերից մեկը, սակայն այն ինչպես նախկին, այնպես էլ քրեական դատավարության գործող օրենսդրության մեջ նրա սուբյեկտիվ իրավունքներում չի արտացոլվել: Ճիշտ է, սուբյեկտիվ իրավունքներում օրինական շահերի արտացոլումը կարևոր երաշխիք է դրանց իրականացման համար, սակայն քրեական դատավարության խնդիրն է պաշտպանել նաև այն շահերը, որոնք չեն արտացոլված նրա սուբյեկտիվ իրավունքներում: Կարծում ենք, որ ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական առումով վնասակար է «օրինական շահ» հասկացությունը հանգեցնել միայն անձի իրավունքներին<sup>7</sup>:

Սակայն օրենքում նշվում է ոչ թե պարզապես շահի, այլ օրինական շահի մասին: Եվ այստեղ պետք է նկատի ունենալ, որ «որպես անձի իրավական վիճակի ինքնուրույն բաղադրատարր՝ օրինական շահերի հասկացության վրա հայտնի չափով լույս են սփռում այն դատողությունները, որ դրանք իրավական այլ ձևի թույլատրելիություններ են, քան սուբյեկտիվ իրավունքները, որոնք առհասարակ չեն արտացոլվել օրենքում, սակայն չեն հակասում քրեադատավարական իրավունքի նորմերին և քրեական դատավարության մասնակիցների՝ սոցիալապես նշանակալից և իրենց համար օգտավետ արդյունքների հասնելու համընդհանուր իրավական սկզբունքներին»<sup>8</sup>: Այսինքն՝ օրինական շահը օրենքին չհակասող ձգտումն է՝ հասնելու անձի համար որոշակիորեն նշանակալից արդյունքի: Քրեական դատավարության առումով օրինական շահը քրեական դատավարության մասնակցի՝ քրեադատավարական օրենքով նախատեսված արդյունքին հասնելու ձգտումն է, որը չի հակասում իրավունքին: Օրինական շահերի թվին կարող են դասվել կասկածյալի, մեղադրյալի այնպիսի ձգտումներ, ցանկություններ, որոնք քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված իրավունքները չեն ընդգրկում<sup>9</sup>:

Որո՞նք են կոնկրետ օրինական շահերը. օրենքում այդ մասին չի նշվում: Դրանով են դրանք տարբերվում իրավունքներից ու ազա-

<sup>6</sup> Кудова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе, М., 1973, с. 56.

<sup>7</sup> Դիլբանդյան Ս., նշվ. աշխ., էջ 41:

<sup>8</sup> Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений, М., 2000, с. 30.

<sup>9</sup> Ղուկասյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 46:

տություններից: Օրենքում միայն ենթադրվում է դրանց առկայությունը: Չէ՞ որ օրինական շահերը հասարակության իրավական կյանքի չափազանց բազմազան երևույթներ են և դրսևորվում են իրավունքի տարբեր ոլորտներում ու ճյուղերում, մեզնից յուրաքանչյուրի առօրյա կյանքում<sup>10</sup>: Այսպես, պաշտպանի ու պաշտպանյալի օրինական շահը կարող է լինել միանգամայն հստակ պաշտպանական ռազմավարության որդեգրումը, որն ուղղված է կա՛մ մեղադրյալի լիակատար արդարացմանը, կա՛մ կատարած հանցանքի համար պատասխանատվության չափի էականորեն մեղմացմանը: Հ. Ղուկասյանի մոտեցման համաձայն՝ «Պաշտպանի կողմից պաշտպանվող կասկածյալի, մեղադրյալի օրինական շահերը օբյեկտիվ անհրաժեշտություն են հանդիսանում, անկախ իրենց բնույթից պետք է պաշտպանվեն միայն օրենքով նախատեսված միջոցներով ու եղանակներով և վերջնական գնահատականի կարող են արժանանալ միայն օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով»<sup>11</sup>: Հիշյալ օրինական շահը օրենսգրքի 73-րդ հոդվածով ամրագրված իրավունքների հետևանքն է: Ընդ որում, օրինական շահի միջոցով են իրացվում այդ իրավունքները: Այսպես, միանգամայն ակնհայտ է, որ լիովին հրստակ պաշտպանական ռազմավարության որդեգրման օրինական շահը կարող է ենթադրել պաշտպանին ընձեռված իրավունքի իրացում, որը նախատեսված է օրենսգրքի 73-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետով. «...հարցման ենթարկել մասնավոր անձանց, ինչպես նաև տարբեր կազմակերպություններից պահանջել տեղեկանքներ, բնութագրեր և այլ փաստաթղթեր, եթե դրանք չեն պարունակում պետական կամ ծառայողական գաղտնիք: Վերջիններս պարտավոր են սահմանված կարգով տրամադրել այդ փաստաթղթերը կամ դրանց պատճենները»:

Քրեական դատավարության մասնակիցը օրինական շահի միջոցով իրացնում է իրեն տրված իրավունքներն ու ազատությունները: Այսինքն՝ միանգամայն օրինաչափորեն կարող ենք պնդել, որ օրինական շահը այն իրավունքների ու ազատությունների իրացման մեխանիզմի բաղադրիչն է, որոնք տրվում են քրեադատավարական օրենսդրությամբ քրեական դատավարության մասնակիցներին: Իրավունքների իրացման՝ օրենքով թույլատրվող մեխանիզմների բազմազանությունը ենթադրում է նաև օրինական շահերի այդպիսի բազմազանություն, որը նույնիսկ անհնար է դարձնում թվարկել բոլոր օրինական շահերը, որոնք կարող են ծագել քրեական դատավարության ընթացքում: Նշյալ բազմազանությունը, ըստ էության, չունի գործնական նշանակություն: Քրեադատավարական օրենքը թույլ է տալիս քրեական դատավարության մասնակիցներին գործողությունների ընտրության որոշակի ազատություն, որը հարաբերական է, քանի որ հենց ինքն էլ սահմանափակում է դրանք: Հարաբերական է, քանի որ ենթադրում է ընտրություն օրենքով սահ-

<sup>10</sup> Малько А. В., Субочев В. В. Законный интерес и юридическая обязанность (Государство и право, 2007, N 2, с. 30).

<sup>11</sup> Ղուկասյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 48:

մանափակված գործողությունների ցանկից: Սակայն նույնիսկ այդ հարաբերական ազատության շրջանակներում քրեական դատավարության մասնակիցները կարող են ունենալ բազմաթիվ օրինական շահեր:

Քրեական դատավարության տարբեր մասնակիցների օրինական շահերը կարող են ունենալ հակադիր ուղղվածություն, ինչը ծնում է մրցակցություն նրանց միջև: Այդ առումով ակներև է, որ ժողովրդավարական պետության քրեական դատավարության համար օրինական շահերի պաշտպանությունը ոչ պակաս հրատապ է, քան իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ օրինական շահերը հնարավոր են դարձնում մրցակցությունը քրեական դատավարությունում: Քրեական դատավարության տարբեր մասնակիցների օրինական շահերի բախումը արդարադատության հիմքն է: Դրա շնորհիվ վերոնշյալ մասնակիցները հիմնավորում են իրենց դիրքորոշումը առկա ապացույցների օգնությամբ կամ դրանք հերքելու միջոցով:

Օրինական շահերի բազմազանությունը ենթադրում է դրանց դասակարգման հնարավորություն, որը կարող է իրականացվել ամենատարբեր հիմքերով: Նախ՝ կախված այն բանից, թե դրանց օգնությամբ ինչ իրավունք է իրացվում: Այսպես, օրինական շահերի օգնությամբ կարող են իրացվել հիմնական իրավունքները, որոնք տարածվում են ամբողջ քրեական դատավարության վրա, և իրավունքներ, որոնք տարածվում են առանձին փուլի կամ առանձին դատավարական գործողության վրա: Երկրորդ՝ կախված քրեական դատավարության մասնակիցներից, որոնք ունենում են օրինական շահեր: Այս առումով օրինական շահեր կարող են ունենալ մեղադրյալը, կասկածյալը, տուժողը, պաշտպանը և այլ անձինք, որոնք մասնակցում են քրեական դատավարությանը: Օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի 1-ին մասում ասվում է. «Պաշտպան է այն փաստաբանը, որը քրեական գործով վարույթի ընթացքում ներկայացնում է կասկածյալի կամ մեղադրյալի օրինական շահերը և նրանց ցույց է տալիս իրավաբանական օգնություն՝ օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով»: Այսինքն՝ օրենքում ուղղակիորեն նշվում է քրեական դատավարության ընթացքում մեղադրյալի, կասկածյալի՝ օրինական շահեր ունենալու մասին:

Անհրաժեշտ է նշել, որ քրեադատավարական օրենսդրության մեջ գործածվում են «շահ» և «օրինական շահ» հասկացությունները: Այսպես, օրենսգրքի 77-րդ հոդվածի 6-րդ մասով նախատեսված է. «Տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, կասկածյալի, մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչը պարտավոր է... 2) իր կողմից ներկայացվող անձի շահերը պաշտպանելու համար ներկայանալ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կանչով»: Իսկ նույն օրենսգրքի 76-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված է. «Տուժողի, քաղաքացիական հայցվորի, կասկածյալի, մեղադրյալի օրինական ներկայացուցիչներ են համարվում նրանց ծնողները, որդեգրողները, խնամակալները կամ հոգաբարձուները, որոնք քրեական գործով վարույթի ընթացքում ներկայացնում են դատավարության համապատաս-

խան անչափահաս կամ անգործունակ մասնակցի օրինական շահերը»: Այսինքն՝ օրենսդիրն օգտագործում է «օրինական շահեր» հասկացությունը:

Նշենք, որ Ռուսաստանի քրեադատավարական օրենսդրության մեջ ևս գործածվում են վերոնշյալ երկու հասկացությունները: Այսպես, ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում ասվում է. «Քրեական դատավարությունը նախատեսված է՝ 1) պաշտպանելու այն անձանց ու կազմակերպությունների իրավունքներն ու օրինական շահերը, որոնք տուժել են հանցագործություններից»: Իսկ նույնի 49-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված է. «Պաշտպանը սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով կասկածյալների ու մեղադրյալների իրավունքների ու շահերի պաշտպանությունն իրականացնող և նրանց իրավական օգնություն ցուցաբերող անձն է քրեական գործի վարույթի ընթացքում»:

Երկու երկրների քրեադատավարական օրենսդրության այսպիսի նմանությունները հիմք են տալիս կարծելու, որ «շահը» և «օրինական շահը» տարբեր հասկացություններ են: Եվ դա թերևս միանգամայն ակնհայտ է, քանի որ «օրինական շահը» ինքնին ենթադրում է այնպիսի շահ, որը համապատասխանում է օրենքի պահանջներին: Ակներև է նաև, որ «շահը» ավելի լայն հասկացություն է, քանի որ ընդգրկում է ինչպես օրինական, այնպես էլ անօրինական շահերը: Սակայն առաջին հայացքից այդքան ակնհայտ եզրահանգումը համապատասխան քրեադատավարական նորմերի ուշադիր վերլուծության դեպքում թույլ է տալիս կատարելու միանգամայն այլ եզրակացություն:

Այսպես, ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրության վերոնշյալ նորմում (օրենսգրքի 77-րդ հոդված, 6-րդ մաս) բնավ չի ենթադրվում, թե տուժողի ներկայացուցիչը կարող է իրականացնել իր ներկայացրած անձի հակաօրինական շահերի պաշտպանությունը: Նույնը վերաբերում է նաև պաշտպանության սահմանմանը, որը տրվեց վերևում (օրենսգրքի 6-րդ հոդված, 28-րդ կետ): Այստեղ բնավ էլ նկատի չի առնվում, թե պաշտպանությունը գործունեություն է, որն ուղղված է պաշտպանելու այն անձանց հակաօրինական շահերը, որոնց վերագրվում է քրեական օրենսգրքով արգելված արարքի կատարումը, ինչպես նաև նպաստելու ապօրինաբար քրեական հետապնդման ենթարկված անձանց իրավունքների վերականգնմանը: Նույնը վերաբերում է նաև ՌԴ քրեադատավարական օրենսդրությանը: Այնտեղ ևս չի ենթադրվում մեղադրյալների, կասկածյալների և այլ անձանց հակաօրինական շահերը պաշտպանելու հնարավորությունը: Այսինքն՝ «շահ» հասկացությունը գործածվում է նույն իմաստով, ինչ «օրինական շահը»:

Անհրաժեշտ է նշել, որ առանձին նորմերում «օրինական շահի» փոխարեն «շահ» հասկացության օգտագործումը կարող է հանգեցնել իրավունքի համապատասխան նորմի երկիմաստ մեկնաբանության: Չէ՞ որ պաշտպանությունը որպես շահերը պաշտպանելու գործունեություն բնորոշելը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ պաշտպանության պարտականությունը յուրաքանչյուր շահ պաշտպա-

նելն է: Այսպիսի մտահանգումը որոշակի վտանգ է ենթադրում քրեական դատավարության համար, քանի որ հիմնավորում է այն, որ պաշտպանության նկատմամբ չպետք է կիրառվի նրա գործունեությունը սահմանափակող որևէ պահանջ, որովհետև շահերը, որոնք նա պաշտպանում է, կարող են լինել նաև հակահրավակ: Որպեսզի նման մոլորություններ չծագեն, կարծում ենք, անհրաժեշտ է ՀՀ քրեադատավարական օրենսդրությունը միանման դարձնել, ինչը ենթադրում է «օրինական շահ» հասկացության գործածումը:

Թեպետ պետք է նշել, որ իրավակիրառ փորձը ցույց է տալիս, որ քրեադատավարական օրենսդրության մեջ օգտագործվող «շահ» հասկացությունը, որպես կանոն, մեկնաբանվում է «օրինական շահ» իմաստով: Եվ դա հնարավորություն է ընձեռում եզրակացնելու, որ օրենքը քրեական դատավարության մեջ թույլատրելի է համարում միայն շահի մի տեսակ, որն էլ հենց օրինական շահն է:

## ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАЩИТЫ ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ЛИЦА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

ДИЛБАНДЯН С. А.

### Резюме

Кроме прав и свобод лица уголовно-процессуальное законодательство выделяет также законный интерес. Это означает, что законный интерес является не только теоретической категорией, но и категорией, которая получила применение в законодательстве. При установлении процессуального статуса лица законодателем прежде всего учитываются намерения данного лица, связанные с уголовным делом, что рассматривается правоведами в качестве важного элемента, характеризующего правовое положение лица. Выяснение содержания законного интереса имеет важное значение, поскольку он является предпосылкой для дальнейшего совершенствования правового положения участников судопроизводства, а также для расширения их прав.

Законные интересы разных участников уголовного процесса могут иметь противоположную направленность, порождающую состязательность. В этой связи очевидно, что для уголовного процесса демократического государства защита законных интересов не менее актуальна, чем защита прав и свобод. Это обусловлено тем, что законные интересы в уголовном процессе делают состязательность возможной. Столкновение законных интересов разных субъектов уголовного судопроизводства является основой правосудия. Благодаря этому участники обосновывают свою позицию с помощью доказательств или посредством их опровержения.